

## บทคัดย่อ

ในสังคมไทยภาคกลางสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อน พ.ศ. 2448 หรือสังคมศักดินานั้น ประกอบขึ้นด้วยชนชั้นใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นนาย ซึ่งประกอบด้วย กษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางและชนชั้นไพร่ ซึ่งได้แก่ ขุนหมื่น ไพร และทาส ตามกฎหมายแล้ว ชนชั้นไพร่นี้มีการะหน้าที่ต้องรับใช้ให้แรงงานหรือผลผลิตแก่ชนชั้นนาย ทั้งนี้ยกเว้นพระสงฆ์และคนต่างชาติบางกลุ่ม เช่น ชาวจีน ซึ่งถือว่าอยู่นอกเหนือความสัมพันธ์นี้

ช่าง เป็นกลุ่มแรงงานที่มีฝีมือ แต่ในสังคมไทยภาคกลางที่กล่าวถึงนี้ ไม่มีองค์กรของช่างที่เป็นองค์กรอิสระ แต่ช่างจะมีปรากฏเป็นส่วนประกอบของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยได้เสนอแบบจำลองของกลุ่มช่าง ว่ามีสี่กลุ่ม คือ ช่างของหลวง อันได้แก่ ช่างที่ประจำตามกรมกองต่าง ๆ ของทางราชการ ช่างของเจ้านายขุนนาง อันเป็นช่างที่อยู่ภายใต้ความอุปถัมภ์คุ้มครองของเจ้านายขุนนางหรือที่เรียกว่า ช่างเชลยศักดิ์ ช่างของวัด ซึ่งประกอบไปด้วยพระสงฆ์ที่เป็นช่างและพราหมณ์ที่ทำงานอันเกี่ยวกับพิธีกรรมของวัด หรือกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ และช่างชาวบ้าน หรือบ้านช่าง คือชุมชนของช่างที่ผลิตงานช่างสำหรับขายในท้องตลาด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีองค์กรของช่างที่มีลักษณะเป็นทางการ เช่น กลุ่มของช่างหลวง ทว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมภายในรวมทั้งการเลื่อนฐานะภายในกลุ่มช่างต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังจะต้องอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติ หรือ ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์

งานช่างที่มีความสำคัญเป็นพิเศษในสังคมศักดินาก็คือ งานช่างที่เป็นเครื่องยืนยันถึงยศศักดิ์ อำนาจและบุญกุศลของผู้ครอบครอง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตทางสังคมของชนชั้นนาย ด้วยเหตุนี้ ทำให้มีการแย่งชิงตัวช่างในระหว่างชนชั้นนาย แต่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสังคมไทยภาคกลางก็ได้ทำให้มีการใช้เงินหรือแรงงานจ้างในการทำงานช่างเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้น ในช่วงตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง รัชกาลที่ 5 ก็คือ งานช่างที่เป็นเครื่องประกอบเกียรติยศหรือบุญกุศลนี้เปลี่ยนแปลงไปสู่แบบตะวันตกมากขึ้น เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ เศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการติดต่อกับโลกตะวันตก ทำให้มีการจ้างช่างและสั่งซื้องานช่างที่ต้องการเข้ามาเป็นอันมาก

การติดต่อกับตะวันตกนี้ยังทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานช่างด้วย เช่น เกิดสถาบันการศึกษาช่างอย่างเป็นทางการขึ้น รวมทั้งยังเกิดการแบ่งแยก "งานช่าง" แต่เดิมออกเป็น "ศิลปะ" และ "งานฝีมือ" การยกเลิกระบบไพร่ในปี พ.ศ. 2448 ก็ถือได้ว่าเป็นการจบสิ้นลงของความสัมพันธ์ในสังคมระบบเดิม แต่สถาบันวัดก็ยังมีบทบาทในการรักษารูปแบบความสัมพันธ์ในการผลิตงานช่างแบบเดิมสืบต่อมาได้บ้าง